

Bogusław Wróblewski*

„Az élet mélyre hatolásból fakad”

A 2007 januárjában elhunyt Ryszard Kapuściński az ezredforduló egyik legkiválóbb elméje, olyan író, aki nélkül a kortárs európai önazonosság nem volna teljes.¹ Először is riporter volt, aki átlépve a tényirodalom határait, új alapokra helyezte e műfajt. Másodsorban művész volt, aki az alkotás folyamatán keresztül arra törekedett, hogy kifejezze saját személyiségét, saját érzékenységét, az ezzel összefüggő érzelmeit, s tette mindezt igen gazdag eszköztár segítségével: a riportok és esszék, a *Lapidáriumok* ciklusban összegyűjtött rövid feljegyzések és reflexiók mellett írt verseket, és remek fotókat is készített. Harmadsorban a kultúrantropológust is látnunk kell Kapuścińskiban, aki igen találó értékítéletet tudott alkotni korunk civilizációjáról és annak perspektíváiról.

Korunk szinkretikus műfaja

Kapuścińskinak azt a törekvését, hogy új riportműfajt alkosson, már legkorábbi írásaiban is észre lehet venni, leginkább azonban a múlt század kilencvenes éveiben és az új évszázad elején született műveiben látni a legtisztábban: kezdve *A birodalomtól* (1993), az *Ébenen át* (1998) az *Utazások Hérodotossszal* címűig (2004). Míg az *Ében* meghatározható úgy, mint esszéisztikus elemekkel átszőtt riport, addig az *Utazások Hérodotossszal* már inkább nagyszabású esszé (esszéciklus?) szervesen illeszkedő riportelemekkel. Egyenesen modellértékű megvalósulása ez annak a jelenségnek, amelyet az irodalomelmélet (egészen pontosan annak műfajelméleti fejezete) „szinkretikus műfajként” határoz meg: ennek jellemzőit korábban a romantikus drámák, balladák vagy digressziós versek alapján, később, a XX. században Brecht epikus színházára utalva írták le elsősorban úgy, mint a kulturális állapotok és az ún. „korszellem” tükröződését.²

1 Újabb könyvei (többek között *A birodalom*, az *Utazások Hérodotossszal*, a *Lapidáriumok* 6 kötete) Magyarországon Szenyán Erzsébet kiváló fordításában jelentek meg, korábbi műveit többek között Hárs Gábor (*Golyózáporban Angola földjén*), valamint Nemere István (*A császár*) és Gimes Romána (*A sahinsah*) fordította.

2 Michał Głowiński, *Słownik terminów literackich* (Irodalmi kifejezések szótára), Wrocław 1976.

* A szerző a lengyelországi Lublinban megjelenő *Akcent* című irodalmi és művészeti folyóirat főszerkesztője.

Kapuściński tehát létrehozta korunk szinkretikus műfaját. Utolsó éveiben alighanem tisztában volt írásainak ezzel a kivételes műfajiságával – szellemi elődöket keresve a riport és más kifejezési formák kölcsönös egymásra hatását figyelte: a nagy fikciós művekben (Joseph Conrad), a történelmi traktátumban (Hérodotosz) vagy az antropológiai leírásokban (Bronisław Malinowski).

A riporterbe oltott Joseph Conrad. [...] a személyes benyomásokra, élményekre, az utazások során gyűjtött dokumentumokra, másoktól hallott beszámolókra épül a conradi életmű, vagyis arra, ami a riport alapanyagát, nyersanyagát jelenti. „A sötétség mélyén”, „A szigetek száműzöttje”, „A félvér”, „Az árnyékvonal” számos, gyakran oldalakra rúgó részlete megfelel a legkiválóbb irodalmi riport kívánalmainak.

Ugyanígy számos riportelem található a világhírű kultúranthropológus, Bronisław Malinowski műveiben: az „Argonauts of the Western Pacific” (Dél-tengeri argonauták) címűben és „Napló”-jában.³

Magamról írok

Az *Ében* és az *Utazások Hérodotoszsal* című könyvek főhőse maga a riporter, aki személyes, „privát” találkozásait írja le bennük – az elsőben Afrikával, a másodikban az európai történelemmel és identitással történt találkozását (*Ki az „Ében” főhőse? Én magam vagyok az „Ében” főhőse, magamról írok benne, ez az én történetem* – mondja a szerző egy vele készült interjúban⁴). Ezt jelenti a riport műfaji határainak és konvencióinak elvetése. A legegyszerűbb, legtisztább – ám korántsem legkönnyebb – lehetőséget ahhoz, hogy „magunkról írjunk”, azért mégiscsak a lírai alkotás nyújtja. Kapuścińskiról, a költőről többen írtak nem utolsósorban az *Akcent* hasábjain is (a 2007/4., 2008/1. számban Jarosław Mikołajewski és Jan Wolski). Kapuściński szívesen közölte verseit az *Akcent*-ben, és itt jelentek meg a *Notes* című verseskötet szerzőjének költői munkásságát taglaló első terjedelmesebb munkák is.

Ugyancsak „privát” megnyilvánulásnak tekinthető az író fotós tevékenysége. A hosszú évek során rengeteg fotó gyűlt egybe, mire elszánta magát az első album kiadására⁵. Némely fotókiállításának megnyitóját már nem érthette meg. Ugyancsak az *Akcent* közölte (2007/3. sz.) Leszek Mađziknak, az egyik legkiválóbb, képekben gondolkodó kortárs alkotónak a méltató írását Kapuścińskiról, a művésze-ről, aki fotóin szintén azt firtatta, hogy a fény vajon kihozhatja-e belőlünk az emberi lét lényegét.

Az utazás mint alkotó tevékenységet eredményező impulzus, amely arra készítet, hogy elgondolkodjunk a világról – ez az élet értelme Kapuściński szerint. Az *Utazások Hérodotoszsal* végén ezt írta: *Igazából nem is tudjuk, mi hajtja az embert, hogy világot lássson. A kíváncsiság? A kalandvágy? Az állandó ámuldozás belső szükséglete? Aki már semmire sem kíváncsi, annak üres a lelke, annak kiégett a szíve. Aki úgy véli,*

3 Ryszard Kapuściński, *Lapidarium VI.* (magyarul: Forrás, 2008. június, 47. o.)

4 *Od historii do antropologii.* (A történelemtől az antropológiáig), Gabriela Łęcka interjúja, *Opcje* 1999 nr 2.

5 Ryszard Kapuściński, *Z Afryki* (Afrikából), Buffi, Bielsko-Biała 2000.

hogy vele már minden megtörtént, őt már semmi sem lepheti meg, abból kihalt az, ami a leggyönyörűbb – az élet szépsége.⁶

Megérteni a világot

Ryszard Kapuściński két utolsó könyve (s ugyanígy az utóbbi években tartott előadásai, a vele készült interjúk) összegzik a múlt század európai gondolkodásának jellemzőit, ugyanakkor a XXI. század felé is nyitni próbálnak. Csak a Másikkal történő konfrontáció során vagyunk ugyanis képesek arra, hogy tudatosítsuk saját gondolkodásunk, a világra illesztett egyéni fogalomhálóink korlátait, merevségeit. *Az emberek érdekelnek, önazonosságuk, jellemző tulajdonságaik, az őket körülvevő szituációk – mondja Kapuściński⁷. Az író szerint az emberiség jelentős része az ezredforduló európai embere számára nehezen (néha egyáltalán nem) érthető idő-tér fogalomkörben él. Az európai ember meggyőződése szerint az idő az emberen kívül, objektíve létezik, mérhető és lineáris tulajdonságai vannak. Ezzel szemben például az afrikai gondolkodás szerint az ember van hatással az idő alakulására, annak múlására és ritmusára [...] Az idő a mi cselekvésünk eredményeként jelenik meg, és eltűnik, ha azt félbeszakítjuk vagy egyáltalán el sem kezdjük.⁸ Ezek az alapvető különbségek okozzák, hogy másként kezelünk olyan lényeges dolgokat, mint például a csoportos lét megszervezése, a születés, a halál. Arra utalnak, hogy sikertelenségre van ítélve mindenféle olyan próbálkozás, amely a korábban „harmadiknak” nevezett világ „megszelídítésére”, európaizálására irányul, az úgynevezett humanitárius segítségnyújtás pedig (amely az anyagi javak hiányának enyhítését szolgálja) teljességgel eredménytelen.*

Az utóbbi években megváltozott a kiváló író általános vélekedése a világ sorsát illetően. Korábban optimista szemlélet jellemezte, amely egybecsengett az akkori állásponttal, miszerint az emberiség a nem távoli jövőben európai mértékű jólétben fog élni. Ez a szemlélet aztán szkeptikussá vált. Az ezredforduló táján Kapuściński úgy látta, hogy hiába telt el tíz év a fejlődést gátolni látszó globális Nyugat–Kelet konfliktus megszűnése óta, a világ továbbra is kétféle civilizációra osztható: a jólét (fejlődés), illetve a nyomor (túlélés) civilizációjára. *S ami a legrosszabb, hogy a civilizációk között nincs mintaátadás, vagy legalábbis nagy ritkaságnak számít. A túlélés civilizációjában nem vesznek át olyan magatartásformákat, amelyek lehetővé tennék a növekedés civilizációjához történő csatlakozást. Ezért van az, hogy Afrikában, Ázsia és Latin-Amerika nagy részén állandósult a stagnálás. [...] Az egyre növekvő nyomor, a javak egyre igazságtalanabb elosztása, az egyre nagyobb civilizációs szakadékok – ezek mind időzített bombák, amelyek mindannyiunkra veszélyt jelentenek.⁹ Vagyis az egykori optimizmusnak teljesen nyoma veszett volna? Nem egészen:*

6 Ryszard Kapuściński, *Utazások Hérodotossszal*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2008, 218. o.

7 *Od historii...* uo.

8 Ryszard Kapuściński, *Ében*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2000, 19. o.

9 *Świat rozpędzony, świat uspiony* (Rohanó világ, bódult világ) Jacek Żakowski interjúja, *Gazeta Wyborcza* 1999. XII. 24–26., 14. o.

A túlélés civilizációját fokozatosan fejlődési pályára kell állítanunk. [...] Most, amikor a nyugati elitek egyre tisztábban látják, hogy a víztisztító berendezések és az afrikai gyerekek kezébe adott ceruzák jobban szolgálják biztonságunkat, mint az afrikai hadseregek finanszírozása, növekszik az ilyen vállalkozások száma. Ez az új szemlélet a kilencvenes évek végének nagy hozadéka.¹⁰ Ha manapság valóban a Nyugat új szemléletének kialakulásáról beszélhetünk, akkor ebben nem kis része van Ryszard Kapuściński is.

Mélyre hatolni, átlátni a dolgokat

Írásom címét az itt következő Kapuściński-versből vettem:

A gyökerek iránya függőleges
eltűnnek a földbe
egyre mélyebbre hatolnak
létük láthatatlan és sötét
feszégetik a homokszemeket
a szikla köveit
a lávát és az érceket
a felszínre hajítva
tétlenségre ítélve
kiszáradnak
ég felé nyúló göbös ujjai
összekulcsolt, lefordíthatatlan imája
a gyökér tanítása:
az élet a mélyre hatolásból fakad¹¹

A gyökér mélyre hatol. A víz a gyökér mélyére hatol. A sejt másik sejt mélyére hatol. Az élet mélyre hatolásból fakad.

Az ő élete is ilyen volt. Az érzékeny emberek élete, akiknek megadatik, hogy többet érezzenek és értsenek, mint mások – mindig „mélyre hatoló” élet. Ez a kifejezés tökéletesen jellemzi Ryszard Kapuściński világhoz való viszonyát. Először is, riporterként olyan helyekre jutott el, ahova mások nem tudtak vagy nem mertek eljutni. Másodsor pedig mélyen szántó elme volt, a világ rejtelmeit különleges érzékenységgel és intelligenciával boncolgatta, képes volt átlátni, interpretálni olyan dolgokat, jelenségeket, mechanizmusokat, amelyeket mások nem láttak át. Nagy szerencse ez ránk, olvasókra nézve is, hiszen *soha nem beszélhetünk, ideális értelemben véve, valóságos történelemről, hanem csak mesélt, előadott történelemről, amely olyan, amilyennek valaki gondolta, amilyenben valaki hitt.*¹²

*

¹⁰ Uo.

¹¹ Első megjelenés: Akcent 1992 nr 4. Kötetben: *Prawa natury* (A természet törvényei), Warszawa 2006.

¹² Ryszard Kapuściński, *Utazások Hérodotoszsal...* 221. o.

Néhány évvel ezelőtt közöltem az *Akcent* hasábjain annak az interpretációs (és didaktikai) kísérletnek az eredményeit, amelyet a lublini Maria Curie-Sklodowska Egyetem IV. éves lengyel szakos hallgatóival végeztem az *Ében* segítségével¹³. A könyv meglepően kedvező fogadtatásban részesült. Kapuściński utat talált fiatal olvasóinak képzeletéhez és érzékenységéhez, gondolkodásra készítette őket korunk civilizációjával, berendezkedésének viszonylagosságával, a megismerés eszközeinek alacsony hatékonyságával kapcsolatban. És ez a Kapuściński-művek művészi értékének, hatóerejének, az írói vízió tartósságának legjobb próbaköve*.

Fordította: Szenyán Erzsébet

13 Bogusław Wróblewski, *Czytane na przyszłość. „Heban” Ryszarda Kapuścińskiego*. (Előre olvasva. R. K. Ébenje) *Akcent* 2001 nr 1–2, 261–263. o.

*Az írás rövidített változata annak a bevezetőnek, amelyet *Az élet mélyre hatolásból fakad* című, a varsói PIW gondozásában rövidesen megjelenő könyvhöz írtam. A gyűjteményes kötet 20 kiváló lengyel irodalmárnak Ryszard Kapuściński életművét méltató jegyzeteit tartalmazza.